

7. Панина Н.В / Наталия Викторовна Панина / Особенности отношения к жизни на поздних этапах жизненного пути // Избранные труды по социологии, Т.2., Сост. и ред. Е. И. Головаха. – К.: Факт, 2008. – 312 с. – С. 262-272.
8. Стратегии и приоритетные вмешательства по обеспечению здорового старения / Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро. – 2012 г.
9. Україна: через десять років після Мадриду (стан реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння в Україні у 2007-2012 рр.) / Міністерство соціальної політики України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – Київ – 2011.
10. Gilleard C., Higgs P., Concept Forum, The third age: class, cohort or generation? // Ageing and Society. – 2002. – №22. – P. 369-382.
11. Laslett P., A fresh map of life: the emergence of the Third Age // Harvard University Press, 1991 – 213 p.
12. Neugarten B. L., The meanings of age: selected papers of Bernice L. Neugarten // Neugarten B. L., Neugarten Dail Ann / University of Chicago Press, 1996 – Social Science – 433 pages

Отримано 05.06.2013 р.

УДК 159.947.5

Шелестун К.Ю.°

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірант

ЕМПІРИЧНА МОДЕЛЬ УМОВ ТА ФАКТОРІВ РЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

В сучасній літературі відсутнє соціологічне знання про потужність наукового потенціалу суб'єктів наукової діяльності, зокрема, в його суб'єктивних вимірах. Аналіз наукової літератури доводить, що концепт наукового потенціалу науково не розкритий. Дослідницький інтерес зосереджений переважно на ресурсній компоненті.

Ключові слова: науковий потенціал, поле науки, фактори реалізації, науковий продукт, суб'єкти наукової діяльності

В современной литературе отсутствует социологическое знание про мощность наукового потенціала суб'єктов науочної діяльності, в основном, в его суб'єктивных измерениях. Анализ научной литературы свидетельствует о том, что концепт научного потенціала не раскрыт. Исследовательский интерес сосредоточен в основном на ресурсной компоненте.

Ключевые слова: научный потенциал, поле науки, факторы реализации, научный продукт, субъекты научной деятельности

There is not complete knowledge about capacity of scientific potential of subject's of scientific activity. Scientist's interest focuses primarily on the resource component of scientific potential expressed through quantitative indexes (funding of science, number of academic stuff involved in economics, the volume of scientific & technical work etc.). The analyses of the current scientific literature have found that the concept of scientific potential with respect to young scientists not sufficiently studied.

Keywords: scientific potential, the field of science, implementation factors, scientific products, the subjects of science activities

Актуальність: Початок третього тисячоліття характеризується новими тенденціями в цивілізаційному розвитку, спільною основою яких є небачені

раніше масштаб і швидкість поширення у суспільній практиці наукових знань. У 80-ті роки ХХ ст. з'являються теорії основний акцент в яких робиться на зміні матеріального вектору на розвиток духовних якостей людини та її потреб, утвердження знання та інформації як стратегічних ресурсів, які на відміну від традиційних не мають ознаки вичерпності. Основною умовою, яка лімітує використання даних ресурсів стають специфічні якості людини, пов'язані з наявністю або відсутністю здатності до інтелектуальної діяльності як фактори накопичення, переробки та генерування нових знань. А постать вченого стає центральною фігурою у розвитку країни на шляху її прогресивних змін. Дані європейського дослідження¹ підтверджують, що саме молоді вчені більш мобільні в глобальному науковому просторі, більш відкриті для міжнародних переміщень, зорієнтовані на покращення власних кар'єрних перспектив та творчу реалізацію. На жаль, дані статистики свідчать², що кількість українських вчених, зайнятих в наукових закладах та організаціях скоротилась в 2,5 рази. В зв'язку з цим проявляється проблема старіння кадрів та збільшення їх середнього віку.

Аналіз спеціальних джерел з проблематики вивчення наукового потенціалу показав, що в переважній більшості він досліджується через низку об'єктивних показників, тоді як соціальний аспект не розкрито, бракує комплексного підходу, поза увагою залишаються суб'єктивні прояви, а саме чинники реалізації наукового потенціалу на рівні суб'єктів наукової діяльності, а саме - вчених.

Мета статті полягає у розробці моделі вивчення наукового потенціалу вчених виходячи з обраного теоретико-методологічного підходу та застосування її емпірично.

Методи дослідження: аналіз вторинних даних, напівстандартизоване інтерв'ю з аспірантами соціогуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. При складанні вибірки, були враховані параметри генеральної сукупності: рік навчання (2-й і 3-й рік навчання), факультет (соціологічний, історичний та філософський), умови навчання (з відривом від виробництва) та вік вчених (до 35 років) (N=71).

В рамках дослідження факторів реалізації наукового потенціалу молодих вчених було проаналізовано та систематизовано теоретичні знання відносно проявів наукового потенціалу. Теоретичну базу дослідження складають теорії постіндустріального суспільства Д.Белла, теорії креативного класу Р.Флориди, нової парадигми суспільного устрою П.Друкера, концепції класу інтелектуалів в постіндустріальному суспільстві В.Іноземцева, концепції становлення суспільства третьої хвилі О.Тоффлера, концепція становлення сітьового суспільства М.Кастельса. Серед українських дослідників, які приділяли увагу вивченню даної проблематики, можна виокремити групу дослідників Інституту економіки та прогнозування НАН України В. Гейць, Л. Федулова, В. Семиноженко, Е. Лібанова, які досліджували науковий потенціал країни, виділивши наступні показники: чисельністю кадрів наукового сектору, об'ємом затрат на науку та дослідження, експорт-імпортом високих технологій, витрати на інновації. С.Оксамитна,

¹ The "Global Science" Research Project, conducted by [Chiara Franzoni](#); [Giuseppe Scellato](#); [Paula Stephan](#).

² Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

О.Виноградов, Л.Малиш, Т.Марценюк вивчали особливості реалізації освітнього потенціалу молоді на ринку праці через показник престижу професії (доход), кількісні показники (чисельність кандидатів наук, чисельність докторів наук), гендерно-віковий розподіл молоді за науковими галузями. Н.Соболева, А. Патракова, О. Злобіна вивчали науковий потенціал вчених через престиж професії вченого та затребуваність продуктів його наукових пошуків та науково-дослідної діяльності.

Виходячи з існуючих підходів до вивчення, науковий потенціал конкретизується на двох рівнях. На макро рівні, для вивчення факторів реалізації наукового потенціалу нами була обрана неінституціональна парадигма суспільного розвитку (Д.Норт, Н.Флігстін, Р.Нуреєв, В.Радаєв) та концепції інноваційного розвитку Генрі Іцковіца, який конкретизується на рівні держави, економіки та науки. Виходячи з якої, науковий потенціал конкретизується на рівні ключових акторів, їх стратегій та ресурсів, які вони задіюють у досягненні поставленої мети. На мікро рівні, виходячи з структурно-конструктивістського підходу П'єра Бурдьє, науковий потенціал молодих вчених формується всередині поля науки, в якому позиції ключових акторів структуруються відносно об'єму, структури їх капіталу, ціннісної та мотиваційної складової їх діяльності та наукових продуктів, які ними продукуються. Обрання даного підходу обумовлено ключовими ідеями, які лежать в його основі: уявлення про гомологію позицій поля науки з іншими полями в соціальному просторі, символічна боротьба за розподіл капіталів та дуальність позицій провідних акторів. Таке парадигмальне бачення суспільства привертає увагу до його інституційних можливостей, які вбудовані в систему культури, структури та діючих акторів, і надає можливість з соціологічної точки зору розкрити базові риси і соціальні чинники реалізації наукового потенціалу.

Систематизуючи теоретичні підходи до вивчення наукового потенціалу, ми конструємо визначення до поняття «науковий потенціал» і концептуалізуємо прояви наукового потенціалу. Науковий потенціал – це здібності та орієнтації молодих вчених на виробництво наукового продукту, конкурентоспроможного в ринкових взаємодіях в полі науки. Поле науки – це відносини, в які вступають вчені в межах наукових та академічних установ з метою науково-дослідної діяльності, в результаті якої створюються наукові продукти. Науковий потенціал суб'єкта реалізується в середині поля науки, як одного з структурних компонентів соціального простору. Поле – це система об'єктивних зв'язків між різними позиціями, які взаємодіють або конфліктують, знаходяться в конкуренції або кооперації, визначаються соціально і не залежать від фізичного існування індивідів, які ці позиції займають. Важливе значення відіграють уявлення про гомологію між позицією науки (наукової діяльності, наукових досліджень та розробок) у полі науки та позиціями провідних агентів, які її підтримують у полі політики та економіки, що дає можливість науці не тільки стабільно розвиватися, але й сприяти загальному розвитку суспільства. Поле політики впливає на науковий дискурс задаючи обрання пріоритетних напрямків наукових досліджень, впливає на розподіл матеріальних ресурсів у полі науки та формує науковий дискурс на рівні суб'єктів наукової діяльності та на рівні суспільства в цілому. Поле економіки є основним замовником та реалізатором наукового продукту на

практиці. На взаємодії цих трьох полів акцентував свою увагу професор Стенфордського університету Генрі Іцковіц у моделі «потрійної спіралі». Реалізація наукового потенціалу вчених обумовлюється академічними установами, в середині яких проводяться наукові дослідження та створюється науковий продукт; політикою, яка задає вектор розвитку наукових досліджень і бізнесом, який виступає основним замовником та провідником наукового продукту на ринки [7].

Науковий потенціал, виходячи з обраного підходу, конкретизується на рівні суб'єктів наукової діяльності, які функціонують і конструюють власні соціальні позиції у полі науки. Позиції провідних акторів у полі науки структуруються відносно об'єму, структури капіталу, функцій структурно особистісних та когнітивних характеристик, ціннісно-мотиваційної складової їх діяльності та наукових продуктів, які ними продукуються. В якості суб'єктів дослідження виступають молоді вчені, які знаходяться в процесі активного конструювання власної соціальної позиції у полі науки. Факторами реалізації виступають ціннісно-мотиваційний компонент наукової діяльності і когнітивно-проксеологічні здібності молодих вчених. **Ціннісно-мотиваційний компонент** - це стійке ставлення до сукупності матеріальних і духовних благ, цінностей, ідеалів, що викликає прагнення у людини до їх досягнення і служить йому орієнтиром у поведінці і діях. Він є якісною характеристикою, яка визначає потреби людини, виходячи з притаманних йому інтелектуальних якостей. Ціннісні орієнтації, уявлення, установки - складають на індивідуальному рівні так званий орієнтаційний потенціал вченого, який проявляється в його поведінці. У рамках нашого дослідження, ціннісно-мотиваційний компонент наукової діяльності вимірюється через індикатори: «мотив вступу в аспірантуру», «фактори привабливості» і «фактори залученості» в науково-дослідницьку діяльність.

Результати опитування виявили, що більш значущими для молодих учених виявилися зовнішні мотиви, так провідним мотивом вступу в аспірантуру перспектива гарної кар'єри (60%), значно менше вчених керувались мотивом займатися науковою роботою (25%) і не значна кількість орієнтувалося на педагогіку (15%). Дана ситуація не свідчить про престиж наукової діяльності серед молодих вчених соціогуманітарних факультетів, більшість опитуваних вказало на вступ до аспірантури як можливість в майбутньому краще влаштуватися на гарну роботу. Тоді як внутрішній мотив вступу на навчання до аспірантури як бажання в майбутньому займатися науковою діяльністю, не розглядається як канал вертикальної мобільності. Індикаторами привабливості науково-дослідної діяльності були віднесені «дослідницький інтерес», «матеріальний компонент», «соціальної корисності» і «престиж позиції». За шкалою інтервалів було визначено рівень впливу кожного з індикаторів на рівень привабливості науково-дослідної діяльності. Так, для більшості аспірантів значимим виявився дослідницький інтерес (60% і 55% опитаних відповідно). Характерно, що всі респонденти вказали на індикатор «престиж позиції», однак найбільш важливим він виявився для аспірантів історичного факультету (45%) і в меншій мірі для вчених соціологів (20%). Показник залученості молоді до наукової діяльності вимірювався через індикатори «матеріальні умови», «престиж професії», «умови для наукової діяльності», «кар'єрне зростання». Більшість

аспірантів вказало на важливість матеріальних умов, а саме «рішення житлового питання», «підвищення заробітної плати». 45% опитаних аспірантів вказало на важливість індикатора «інформаційне забезпечення наукової діяльності» (доступ до Інтернет, необхідної літератури), по 20% опитаних вказало на важливість кар'єрного зростання і матеріальних умов (підвищення заробітної плати) та 15% - на престиж професії. Отже, провідними чинником залучення молоді до наукової діяльності для переважної більшості аспірантів є «матеріальний компонент» (житлове питання і підвищення заробітної плати) та «кар'єрне зростання». Що стосується професійних намірів після закінчення аспірантури, то серед аспірантів соціологів більшість вказало на бажання займатися науковою діяльністю, тоді як серед істориків і філософів більшість зазначила бажання викладати (80% і 78% відповідно). Негативним є те, що представники всіх спеціальностей вказали на небажання після аспірантури йти в науку і вказали, що планують обрати іншу професію не пов'язану з роботою у вузі, хоч відсоток таких і недостатньо високий (соціологи - 35%, історики - 40% і філософи - 43%).

Наступним важливим чинником реалізації наукового потенціалу молодих вчених виступає **когнітивно-праксеологічний компонент** (аналітичні здібності, досвід презентації результатів досліджень, навички професійного спілкування, володіння іноземними мовами). Щодо професійних навичок, які отримали аспіранти за останні п'ять років є знання специфічної термінології, пошукові здібності, навички професійного спілкування, активних форм наукової взаємодії та пошукові здібності. Володіння мовами є важливим чинником залученості вчених до міжнародних наукових взаємодій та обмін досвіду з іноземними колегами. Якщо дивитися на загальну цифру по факультетах, то англійською мовою володіють 82% опитаних (вільно 35%), німецькою 14%, французькою 8%, іншими близько 5%. Більше половини опитаних (59%) вказала на те, що без вільного володіння іноземною мовою сьогодні неможливо отримати високий рівень кваліфікації. Менший відсоток аспірантів вказав, що достатньо володіти іноземною мовою на рівні читання і письма, щоб знайомитися з міжнародними науковими результатами. Це свідчить про те, що сьогодні молоді вчені розуміють необхідність знання іноземних мов і бачать в них важливий ресурс включеності у міжнародні наукові взаємодії.

Важливим показником реалізації наукового потенціалу виступає **науковий продукт** отриманий в результаті науково-дослідницької діяльності та практичного використання когнітивних і проксеологічних структур особистості молодого вченого. Наукова продуктивність вчених вивчається через показник кількості та якості публікацій (імпакт фактор журналу, індекс цитування), наявності у молодих вчених премій, нагород, степендій, участь їх у міжнародних наукових заходах, представлення наукових результатів. В результаті опитування аспірантів було виявлено, що показники по зарубіжним публікаціям не пов'язані з рівнем знань іноземних мов. Хоч відсоток аспірантів, які володіють англійською мовою високий (82%), однак це не впливає на їх публікаційну активність у міжнародних виданнях. В цілому по Київському національному університету імені Тараса Шевченка простежується позитивна динаміка публікацій у міжнародних виданнях (з 949 статей в 2011 році в міжнародних виданнях до 1123 статей у 2012 році), проте, основна їх кількість припадає на факультети природничих наук

(хімічний, фізичний, біологічний). Серед соціогуманітарних факультетів в журналах з імпаکت фактором мають статті тільки вчені економісти (з імпаکت фактором менше 1 - 164 осіб, від 1 до 3 - 1 особа).¹ Більша кількість вчених соціогуманітарних спеціальностей друкуються в українських виданнях (4442 публікації). Загалом, на одного вченого соціогуманітарних факультетів припадає в середньому 2 статті в українських виданнях і 4 виступи на конференціях. Що стосується форм представлення наукових результатів, то найбільшою популярністю користуються виступи на конференціях, семінарах, організованим факультетом або вузом (88% всіх опитаних) та виступи на міжнародних конференціях у межах країни (55%). Що стосується премій / нагород / стипендій, то відсоток тих, хто їх має, дуже незначний (2%). Що стосується грантів, то ніхто з опитаних протягом трьох років не отримував фінансової підтримки наукових досліджень. Досить високий відсоток опитаних жодного разу не відвідували наукових міжнародних заходів (79%). Ця ситуація стосується і участі в міжнародних дослідницьких проектах і робочих групах. Проблемами в долученні до міжнародного наукового співробітництва вчені відзначають брак грошей (86% серед усіх опитаних) і недостатність мовних компетенцій (58%). Важливими стимулами у відвідуванні міжнародних заходів для вчених виявився дослідницький інтерес («Знайомство з передовими дослідженнями і розробками, які можуть надалі бути корисними у професійному розвитку та діяльності») (85% всіх опитаних). Даний мотив корелює з проблемою, на яку вказала більшість вчених – низький доступ до зарубіжної наукової літератури, погана інформованість про міжнародні наукові заходи, слабо розвинена система електронних бібліотек і архівів України, відсутність доступу до правдивої статистичної інформації. Молодим вченим складно отримати наукові продукти світового рівня і, відповідно, публікувати їх у рейтингових зарубіжних журналах. На матеріальний інтерес («Покращення власних матеріальних умов за допомогою одержання гранту») у відвідуванні таких заходів вказали представники всіх факультетів, дещо менше відсоток вчених вказали на мотив поліпшення мовних компетенцій за рахунок професійного спілкування (35%) і туристичний мотив у відвідуванні іншої країни (20%). Тоді як серед молодих вчених соціологічного факультету важливим також виявився мотив визнання в глобальному науковому співтоваристві (47% серед соціологів). Дана ситуація свідчить, що на рівні керівництва вузів і самих учених не побачили ще перспектив міжнародного наукового співробітництва, особливо це стосується соціогуманітарних наук. А поганий доступ до іноземних джерел, науковим лабораторіям погіршує ситуацію української науки.

Про зв'язок політики з наукою можна судити виходячи з політики спрямованої на розвиток інноваційної сфери, фінансування фундаментальної та прикладної науки, наукових та академічних закладів. Якщо подивитися на динаміку фінансування науки в Україні, то прослідковується негативна динаміка, відсоток ВВП з кожним роком зменшується, що свідчить про те, що наука не входить в число державних пріоритетів (див. рис 1). Так, в Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність» зазначається, що об'єм фінансування

¹ Дані звіту «Научно-исследовательская работа в КНУ им.Т.Шевченко: итоги за 2012 год и задачи на 2013 год».

науки повинен бути не нижче 0,73%¹, однак, на сьогоднішній день державою виділяється 0,29 % наука фінансується (0,44 % позабюджетний кошт).

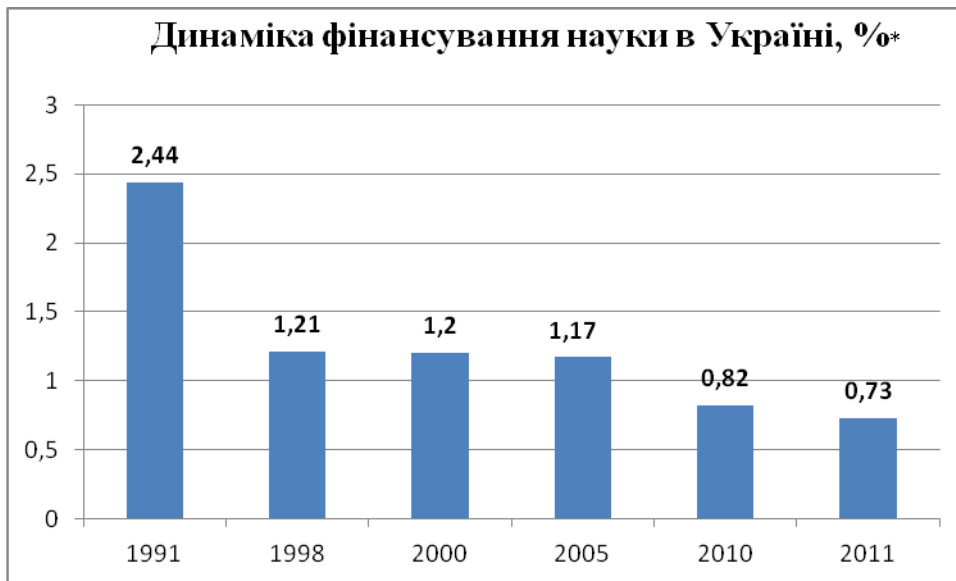

Рисунок 1

Досить показовим є порівняння за відсотком ВВП в розвинених країнах з Україною, де фінансування науки значно більше в нашій країні (див.рис 2).

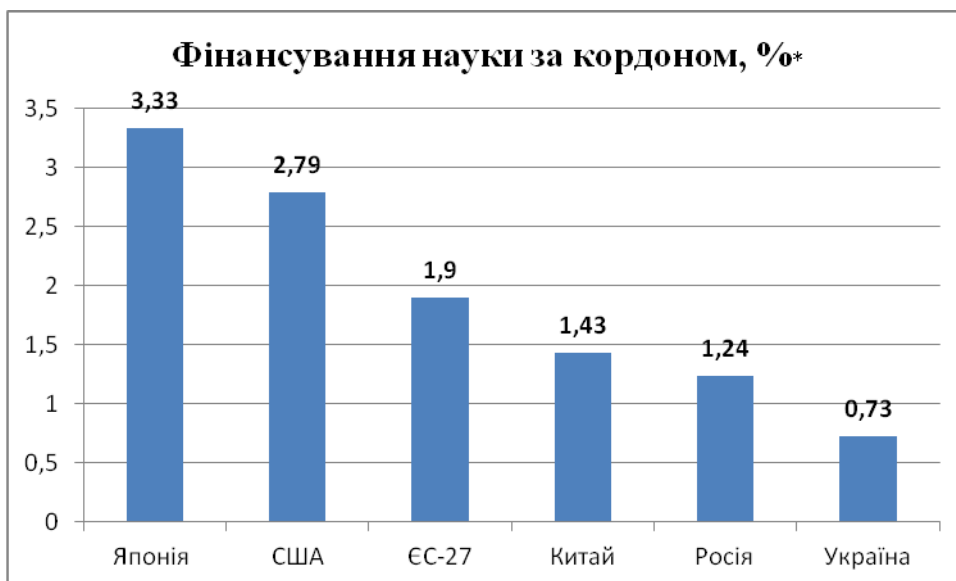

Рисунок 2

У всесвітньому рейтингу конкурентоспроможності Україна займає 89 місце зі 142 можливих. Серед індикаторів, які включає даний показник є «вища освіта та професійна підготовка», «технологічний рівень», «інноваційний потенціал», «якість інститутів». Так, 101 місце за якістю нормативно-правового забезпечення, тобто відношенню політиків до проблем науки та інноваційного розвитку. Розвинені країни ЄС в своїх програмах важливу роль відводять розвитку

¹ Закон України Про наукову та науково-технічну діяльність [Електронний ресурс]. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 12, ст.165. – Доступний з: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>>.

технологічних галузей, які базуються на результатах наукових досліджень та науково-технічних розробок вбачаючи в цьому можливість поліпшення позицій на міжнародному ринку. Тоді як в Україні містить низку проблем, головною з яких є низький рівень усвідомлення на рівні правлячих еліт важливості розвитку наукового потенціалу суспільства та незбалансованість бюджетної політики щодо підтримки розвитку наукомістких галузей суспільства та їхніх інституцій.

Про затребуваність науки та її діяльність в економіці країни може також сказати показник «кількості підприємств, які використовують інновації». Якщо подивитися на даний показник по країнах, то в Україні їх налічується всього 11%, тоді як у Німеччині - 79,3%, в ЄС-27 - 52,9%, в румуно - 30,8% і в Болгарії - 27, 1%. Якщо порівняти середні показники, то в Європі кожне друге підприємство використовує інновації, тоді як в Україні лише кожне десяте. Що стосується виробництва інноваційних видів продукції, які роблять країну конкурентоспроможною в ринкових взаємодіях, то в 2012 році даний показник становив 3404, тоді як у 2000 році - 15 323.

Висновок. Отже, нами була розроблена модель факторів реалізації наукового потенціалу молодих вчених, було проаналізовано та систематизовано теоретичні знання до вивчення наукового потенціалу. Виходячи з яких науковий потенціал був конкретизований на двох рівнях, макрорівневому підході та мікрорівневому. На макро рівні, базуються на теорії інноваційного розвитку Г.Іцковіца науковий потенціал розглядається через взаємодію трьох полів (політики, економіки та науки), кожен з яких обумовлює розвиток одне одного. На мікро рівні, з застосуванням структурно-конструктивістського підходу, науковий потенціал конкретизується на рівні суб'єктів наукової діяльності, позиції яких структуруються відносно об'єму, структури капіталу, ціннісно-мотиваційної складової їх діяльності та наукових продуктів, які ними продукуються. Базуючись на цьому, була розроблена модель факторів реалізації, в основу яких була покладена ціннісно-мотиваційний компонент та когнітивно-праксеологічні можливості вчених до отримання наукового продукту і, відповідно, до реалізації наукового потенціалу. Було виявлено, що серед мотивів вступу до аспірантури приваляють зовнішні мотиви, а саме – можливість зробити гарну кар'єру, тоді як на важливість наукової роботи вказало значно менше число респондентів. Що стосується привабливості наукової діяльності, то важливим виявився дослідницький інтерес та престиж позиції. Що стосується залученості до науково-дослідницької діяльності, то більшість вчених вказало на важливість матеріальних та інформаційних умов, що корелює з проблемами на які вказали вчені, які заважають їм долучатися до наукової діяльності та знижують її престиж. До таких проблем вчені віднесли низьке фінансування, житлові проблеми, низький доступ до іноземних джерел, архівів, правдивої статистичної інформації та висока їх вартість. Важливим показником реалізації наукового потенціалу виступає науковий продукт, який виражається через наявність\кількість\якість публікацій, гранти наукової діяльності. В результаті було виявлено, що найбільш розповсюдженою формою публікацій серед представників гуманітарних спеціальностей є статті в українських виданнях та тези наукових доповідей на конференціях, тоді як публікації в іноземних джерелах та в журналах з імпаکت фактором або таких, які представлені в наукометричній базі

Scopus зовсім незначна. Вчені пояснюють таку ситуацію недостатністю мовних компетенцій, відсутністю необхідних навиків написання наукових робіт та коштовністю таких публікацій.

Дана ситуація, яка склалася на даний момент в Україні, судячи з показника конкурентоспроможності та фінансування наукової діяльності, немає збалансованої бюджетної політики. свідчить про те, що розвиток науки не лежить в числі державних пріоритетів. Якщо немає зацікавленості у науковій діяльності на рівні держави, то нема чого говорити і про інтерес бізнес структур, як головного споживача та провідника наукових продуктів на ринки. Це ситуація в цілому негативно відображається і на молодому поколінні вчених, які, як показали результати опитування, в більшості своїй не хочуть пов'язувати своє майбутнє з наукою.

Список використаних джерел

1. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество [Текст]. Опыт социального прогнозирования / Перевод с англ. Под ред. В.Л.Иноземцев.-М.: Academia,1999. – 956 с.
2. Бурдые, П. Формы капитала [Текст] / П. Бурдые ; пер. с фр. М. С. Добряковой // Экономическая социология. - 2002. - Т. 3, №5.
3. Кастельс, М., Химанен, П. Информационное общество и государство благосостояния [Текст]:Финская модель. / Пер. с англ. А.Калинина, Ю.Подороги. - М.: Логос, 2002.- 219 с.
4. Норт, Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [Текст] / Д. Норт; пер. с англ. А. Н. Нестеренко - М: Фонд экономической книги «НАЧАЛА», 1997 – (Современная институционально-эволюционная теория) . – 180с.
5. Окинавская хартия глобального информационного общества [Текст] // Развитие информационного общества в России. Т. 2. Концепции и программы: Сб. документов и материалов. СПб., 2001.
6. Тоффлер, О. Третья волна [Текст]. М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 1999. – 261с.
7. Etzkowitz, H.,& Leydesdorff, L. (2000). The Dynamics of Innovation [Text]: From National Systems and 'Model 2' to a Triplex Helix of University-Industry-Government Relations. Research Policy, 29(2), 109-123.
8. Florida R. The Rise of the Creative Class [Text]. Why Cities without gays and rock bands are losing the economic development race // Washington Monthly, May 2002: <http://www.washingtonmonthly.com/features/2001/0205.florida.html>
9. The OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2007: Innovation and Performance in the Global Economy. (2008). OECD Publishing. [Електронний ресурс]. – Інтернет-публікація, 2009. – Режим доступу: <http://titania.sourceoecd.org/vl=8786098/cl=15/nw=1/rpsv/factbook2009/index.htm>.
10. United Nations Conference on Trade and Development. Information Economy Report 2005. E-Commerce and Development. – N.Y.;Geneva: Unated Nations, 2005.
11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Отримано 30.06.2013 р.